

LA TRAVESSA DELS PIRINEUS DE JACINT VERDAGUER L'ANY 1882. L'ASCENSIÓ A L'ANETO DES DE LA SEU D'URGELL

Bernat Gasull i Roig

Resum

Entre el 2003 i el 2008 es va fer una tasca d'identificació dels cims pirinencs que el poeta Jacint Verdaguer havia pujat al llarg de la seva vida, juntament amb les seves rutes d'ascensió, i se'n van localitzar un mínim de vint-i-nou. Per bé que aquest procés no es va publicar, sí que es va fer una guia de muntanya que, de manera pràctica, reflecteix aquesta feina de descoberta (*Les ascensions de Verdaguer al Pirineu*, de Cossetània; vegeu el blog <<http://lesascensionsdeverdagueralpirineu.blogspot.com>>).

El 2009 es va iniciar un altre projecte, que enguany s'ha finalitzat. Es tracta de la identificació de la ruta de la travessa de l'estiu del 1882 per pujar al cim de l'Aneto, passant per l'Urgellet, el Pallars Sobirà, la Vall d'Aran i l'Alta Ribagorça. De fet, aquesta travessa complementa la del 1883. Ambdues són la base per escriure *Canigó*, que es publicaria el 1886. L'objectiu no era només identificar la ruta (i, naturalment, fer-la), sinó fer una proposta pràctica per a qui la volgués repetir. També es volia comprovar què havia passat amb els elements del paisatge, patrimoni arquitectònic, fauna, flora... de què parla el poeta. De manera que, més enllà de la ruta, s'ha volgut trobar què se n'ha fet, d'un o altre retaule o d'altres restes descrites (fins i tot es proposa una ruta alternativa pels museus on es troben ara) o bé identificar les més de trenta llegendes de què parla, per si encara hi són vives, i localitzar els llocs on se situen. Es volia identificar també els personatges amb qui es va trobar, des dels noms dels guies, qui eren els rectors, de qui eren les petjades que Verdaguer va trobar pujant a l'Aneto... S'ha anat més enllà de les publicacions i de les notes de Verdaguer; s'ha espellucat en referències indirectes, en l'epistolari, i s'han analitzat els croquis fets pel poeta i la seva llibreta de notes. Això ha comportat també que el document compti amb escrits inèdits seus. Entre aquests hi ha anotacions dels croquis, llistes de contactes, esborranys de poemes, llista de despeses i una curiosa descripció d'animals, bàsicament pirinencs, alguns ara extingits, o gairebé, com l'herc o el llop cervet. El treball està pendent de publicació. També es proposa fer una descoberta del recorregut i plantejar la possibilitat de crear una ruta excursionista.

Paraules clau: Jacint Verdaguer, Aneto, ruta històrica, travessa, poema *Canigó*, Pallars, Aran, Alt Urgell.

Abstract: *The crossing of the Pyrenees in 1882 by Jacint Verdaguer. Climbing the Aneto from La Seu d'Urgell.*

Between 2003 and 2008 a task was developed, which was about identifying the peaks that the poet Jacint Verdaguer had climbed in the Pyrenees throughout his life, together with his climbing routes, locating at least 29 peaks. Although this process was not published, a mountain guide was written which, in a practical way, reflects the discovery (*Les ascensions de Verdaguer al Pirineu* by Cossetània, see website <<http://lesascensionsdeverdagueralpirineu.blogspot.com>>).

In 2009 another project was started, which has ended this year. It is about the identification of the route of the summer of 1882 to climb the Aneto, going through the Urgellet, the Pallars Sobirà, the Aran valley and the Alta Ribagorça. In fact, this crossing complements the one of 1883. Both are the base for *Canigó*, published in 1886. The aim of the project was not only to identify the route (and obviously do it), but also to write a practical proposal for the ones who wanted to repeat it. The project is also about checking what had happened with the descriptions of the landscape, architectural heritage, fauna, flora... which the poet talks about. Therefore, apart from the route, there were other tasks, such as finding out what happened to some altarpieces or described remains (there is even an alternative route through current museums) or identifying and locating more than 30 legends he speaks about to check if they are still alive. Other things needing to be identified: the people he met, the guides' names, the rectors, whose footprints Verdaguer found when climbing the Aneto ... The investigation has gone beyond the publications and Verdaguer's notes; there has been a careful research in indirect references, in the Epistles and there has been an analysis of the sketch done by the poet and also a review of his notebook. Because of this, the document also includes some writing by the poet, unpublished until this present moment. Among his writing, there are notes of sketches, contact lists, rough draft poems, lists of expenses, and a curious description of animals basically Pyrenean, some of them extinct, or nearly so, such as the *herc* (a kind of deer) and the Eurasian lynx. The work is yet to be published. Through slides, we suggest discovering the route and proposing the possibility of creating a hiking route.

Key words: Jacint Verdaguer, Aneto, historical route, crossing, *Canigó* poem, Pallars, Aran, Alt Urgell.

1. Context i objectiu del treball

L'escriptor Jacint Verdaguer i Santaló (1845-1902) va desplegar una notable activitat excursionista als Pirineus, especialment durant les travesses del 1880, 1882 i 1883. L'obra *Canigó* (que publicaria el 1886) fou en gran part l'excusa per a la realització de la majoria de rutes pels Pirineus, centrades especialment a la part catalana, aranesa i ariegesa de la serra. Fou els anys 1882 i 1883 quan va assolir la majoria d'ascensions, en dos estius encarats plenament a recollir material i coneixements per a aquesta obra. Entre el 2009 i el 2010, a més d'una feina prèvia, es va dur a terme un treball que pretenia analitzar la travessa del 1882 i elaborar una proposta adaptada per fer-la novament, amb la finalitat de reviuir allò que encara es pot copsar de l'aventura del poeta, incloses les dificultats i els canvis en els

camins per on va transitar. Per bé que les pretensions de Verdaguer podien anar molt més enllà, la travessa del 1882 tenia com a objectiu fonamental l'ascensió a la Maleïda (3.404 m, altrament coneguda com Aneto), eix muntanyenc simbòlic —juntament amb el massís del Canigó— de l'obra que preparava. El treball, exposat en forma de document de 150 pàgines (en el format actual), encara resta inèdit. El títol provisional és: *Jacint Verdaguer a l'Aneto. L'aventura de Verdaguer als Pirineus l'estiu del 1882 per escriure el poema Canigó*. Així mateix hi apareix també una anotació en portada: *Amb indicacions per fer la travessa caminant 130 anys després. Amb textos inèdits d'anotacions de Verdaguer*.

2. Treballs previs d'identificació dels cims de Verdaguer als Pirineus i de les rutes de les ascensions (2002-2008)

L'any 2008 es va publicar la guia de muntanya *Les ascensions de Verdaguer al Pirineu. Guia d'itineraris per resseguir les ascensions que Mossèn Cinto va realitzar als cims del Pirineu*.¹ La guia era fruit d'una feina prèvia, no publicada, d'identificació dels cims assolits pel poeta als Pirineus durant la seva vida, i de les rutes d'ascensió a aquests cims o a cotes emblemàtiques, bàsicament colls de més de 2.000 metres. Aquesta identificació es va fer *in situ*, a la muntanya, contrastant les fonts directes sobre Verdaguer, i especialment a través de les llibretes d'excursió, escrits i fonts indirectes diverses.² Així mateix, en els pocs casos en què hi havia referències anteriors,³ també s'analitzaven les rutes alternatives. Això, per exemple, comportava algunes modificacions de cims i recorreguts plantejats anteriorment, i fins i tot descartava algunes propostes com l'ascensió al Montardo (entre l'Aran i la Ribagorça), al Tossal de Roi (Ribagorça), al pic d'Anrodat (Andorra), al Sarradé (Pallars), la Maladeta (Ribagorça), el Port de Rat (entre Andorra i l'actual Arieja), etc.,⁴ i se'n proposaven d'altres.⁵ La guia combinava la descripció actual adaptada dels itineraris amb textos i descripcions del mateix Jacint Verdaguer, poemes, referències històriques i llegendes dels llocs recorreguts. Es van localitzar vint-i-nou ascensions als cims (o ascensions a cotes encinglerades de més de 2.000 m) que va realitzar sobretot els anys 1882 i 1883 quan va fer les dues grans travesses pel Pirineu, principalment per la Cerdanya, l'Alt Urgell, el Pallars, la Ribagorça i la Vall d'Aran. Naturalment, aquestes vint-i-nou ascensions no tenien en compte els cims secundaris fets de retruc en aquests itineraris. Igualment, encara caldria afegir la resta de cims que de ben segur podria haver fet però dels quals no n'hi ha constància plena.⁶

3. El recorregut de la travessa del 1882

Tot seguit, amb l'objectiu de contextualitzar el treball, fem una visió general del recorregut de la travessa del 1882. Jacint Verdaguer va sortir de Barcelona a l'horabaixa del 5 de juliol. Probablement amb tren arriba a Vic i Ripoll (el 1875 s'havia inaugurat la via fins a Vic, i el 1880 fins a Ripoll). No sabem on deuria dormir, però tenim constància per les despeses que va dinar a Ribes de Freser (deuria ser el dia 6). Aquell mateix dia, per la collada de Toses, en diligència o tartana, arribava a Puigcerdà. A la llibreta escriu: «sopar i llit a Puigcerdà 8 [rals].» En un transport semblant la tarda del dia 7 de juliol ja és a la Seu d'Urgell. Al quadern hi afegeix: «de Puigcerdà a la Seu 40 [rals], pel camí dinar 8 [rals].» El dia 8 el dedica a visitar la Seu i fa una excursió per la ribera de la Valira amunt fins a Anserall per admirar les restes de Sant Serni de Tavèrnoles (o Sant Sadurní de Tavèrnoles). El dia 9, després de l'estirada de cames del dia abans, és quan inicia la travessa que ressegueix fil per randa el treball, etapa per etapa. De la Seu s'arriba a Castellbò, Sant Joan de l'Erm, puja el Rubió (pic de l'Orri), el pic de Salòria i en travessa entra al Pallars pel port de Cabús vers Tor i Norís. Tot seguint la vall Ferrera avall arriba a l'entreforc de valls on hi ha Tírvia. D'allí s'endinsa per la vall de Cardós i la d'Estaon per entrar a les Valls d'Àneu pel coll de Campirme. Una vegada a Esterri d'Àneu, de costat a la Noguera, arriba fins a Montgarri. De Montgarri, a la Vall d'Aran, via pla de Beret, passa per Gessa, on fa nit, i

El claustre de la Seu d'Urgell, punt de partida de l'ascensió a l'Aneto feta pel poeta.

Excursió a l'Alt Pallars: *Al capdavall d'aquella serra se troba el poble de Norís [...].* Jacint Verdaguer hi va dormir els dies 12 i 13 de juliol de 1882.

arriba a Vie-lla. Des de Viella, per l'Artiga de Lin, puja a l'Aneto. Ço és el 22 de juliol. Verdaguer ja té construïts els dos extrems que seran els puntals de l'obra *Canigó*, els dos extrems del vol amb carrossa de Gentil i la fada Flordeneu: els massissos de Canigó i les Maleïdes. Un cop assolits els eixos volia segurament complementar-los amb tot un seguit de valls i cims catalans i ariegesos, però no ho va pas poder fer. Si més no el 1882. El 23 de juliol arriba altre cop a Viella. Però una crida inesperada, probablement per carta, del

Mitja hora estiguérem travessant aquelles onades de molars, los uns romputs fa deu mil anys, los altres ahir vespre, i entràrem en la mar de neu. (De la llibreta de notes del dia 22 de juliol de 1882 tot pujant l'Aneto)

*Era la primera gelera
que jo veia, i hi entri
gojós per ignorar sos
perills. (De la llibreta
de notes del dia 22
de juliol de 1882 tot
pujant l'Aneto)*

marquès Antoni López i López (1817-1883),⁷ el fa anar a Comillas, a Santander. El somni s'ha estrocat. Han estat dues setmanes i mitja, exactament quinze dies de travessa, del 9 al 23 de juliol, i vint-i-un dies en total. El 25 de juliol deixa Viella. No sabem exactament com —probablement pel Portilhon— s'arriba a Luishon i d'allí en camí de ferro (tren) a Tarba, Irun, Bilbao i Santander. Tot l'agost fins a la segona quinzena de setembre, a desgana, és a Comillas, amb el marquès i la família reial espanyola.⁸ No és fins a l'estiu del 1883 que pot reprendre la travessa encara més llarga que li permetrà complementar la base per a l'obra *Canigó*.⁹ Venint també de Barcelona (2 de juliol), arribà a Prada el 3 de juliol. De Prada passà a Vernet i Castell, des d'on pujà a la pica del Canigó. Prosseguí cap a la Cerdanya; i d'allí a la Seu d'Urgell fent el Cadí en travessa i passant per Gósol i Tuixén. D'allí baixà fins a Organyà, i en travessa pujant a Santa Fe, arribà a la Pobla de Segur. Va continuar cap a Gerri de la Sal veient l'Argenteria. I de Gerri per Montcortès va arribar a la vall Fosca, on probablement pujà al Montsent de Pallars i a l'estany Gento. Va entrar a la vall de Boí. Allí va pujar als Bessiberris (tossal del Capseres), a la Pala Alta de Sarradé, i en travessa cap a Arties va passar vora el Montardo d'Aran. De Gessa, a plena vall, va remuntar cap a Montgarri amb un intent frustrat de pujar al Maubèrme, i en travessa des de Montgarri, intentant de fer el Mont Valier, va arribar a l'Arieja per Coflens. Després de visitar la contrada, via Tolosa va remuntar l'Arieja fins a Foix, Tarascó i Auzat, d'on va partir per fer el Montcalm

i la pica d'Estats en travessa fins a Llorç, a Andorra. Allí va pujar al Casamanya, al pic de la Cometa (coma de Varilles) i als estanys de Pessons. Finalment, després d'una nevada, el dia 7 de setembre va decidir deixar la ruta i tornar a Vic.

4. Realització i objectius en la recerca de la travessa del 1882 i de l'ascensió a l'Aneto

L'any 2009 ens vam plantejar l'objectiu de reconstruir de la manera més fidedigna possible el camí que hauria fet el poeta l'estiu de 1882. I volíem, més enllà del camí, poder contrastar els diferents llocs i experiències que va viure l'escriptor. Ço volia dir no només identificar cadascuna de les descripcions que fa el poeta, sinó, en alguns casos, anar més enllà: veure què se n'havia fet, de tot allò de què ara ja no podem fruit en la travessa, on és o com s'ha transformat, saber més coses dels personatges amb qui es va trobar, contrastar la informació amb altres viatgers contemporanis i descobrir la vivència actual en el territori de les històries i llegendes que va recollir el poeta. La feina partia sobretot de la caminada amb les fonts en mà i també de l'anàlisi d'aquestes fonts; sobretot de les llibretes de notes que duia en aquell moment. Es va començar per una travessa l'estiu del 2009, partint de la Seu d'Urgell fins a l'Aneto i altre cop Viella. Per alguna incidència puntual i per causes estratègiques es va partir en tres tongades (de fet dues, tot i que en una hi va haver una petita aturada de dos dies per butllofes als peus, justament fruit del tram en què Verdaguer també va haver de descansar). Evidentment, va caldre repetir uns quants trams. Primer perquè calia comprovar les alternatives, també perquè algun tram no s'havia pogut fer de manera prou fidedigna (per desconeixement encara, i per la mateixa dinàmica de la travessa del 2009), i sobretot perquè hi havia petits enigmes sobre les descripcions i llegendes recollides per Verdaguer que es volien resoldre i van caldre unes quantes sortides per aclarir-los.¹⁰ També hi havia el component de recerca dels indrets i excursions que, tot i que no va realitzar el poeta, ell anomena, esmenta o en recull anècdotes i llegendes. En algun cas s'hi ha estat gairebé una desena de vegades. Això incloïa no tan sols els indrets, sinó també les obres artístiques que descriu (bàsicament monuments, parts arquitectòniques o bé obres a l'interior de les esglésies). En molts casos la ubicació és ben diferent de la que va trobar el poeta. Més enllà de la feina de recerca d'on es trobaven, també es va voler identificar què se n'havia fet i, si era el cas, els museus i llocs on ara es troben. I evidentment, en bona part s'han visitat per descriure'n l'estat i la situació. També hi havia el pretext de valorar i redescobrir els camins històrics. Perquè, en bona part, els camins de Verdaguer són els camins de la gent de muntanya, *els de veritat*, malauradament no sempre correctament identificats. Així mateix, de tot plegat se n'ha fet una adaptació a mena de ruta per a aquells que, més enllà de la lectura, vulguin revivre l'experiència o aproximar-s'hi. De fet s'explica cada lloc en el sentit temporal mateix que el poeta va desenvolupar la travessa. Per aquesta feina

va caldre el suport i l'assessorament de diverses persones i institucions. Però el suport bàsic era la mateixa llibreta d'excursions del poeta,¹¹ tant en la part transcrita fins llavors com en la part per transcriure. Aquesta part, fins ara inèdita, ha estat recollida i inclou diversos aspectes que podien ajudar a entendre la travessa, com una llista de contactes, llista de despeses, esborranys de poemes, cites diverses o descripcions d'animals pirinencs (alguns ara extingits o gairebé extingits).¹² Però el fonamental era l'anàlisi de l'escriptura per deduir com va ser escrita, tant en el temps com en els llocs d'aturada, per apropar-se més als detalls de la travessa. D'aquesta part justament se'n fa un apartat en el treball, tot i que les deduccions generals es desprenen en bona part d'això. Finalment hi havia, també inèdits, els croquis, dibuixos i anotacions vora els croquis, alguns de difícil lectura. Però les fonts per destriar el recorregut vénen també pròpiament de l'obra *Canigó* i de les notes que hi ha ja en la primera edició del 1886. Així mateix, les referències d'altres coetanis i l'epistolari, així com els treballs de Josep Maria de Casacuberta,¹³ ajuden a anar despullant la travessa.

5. Presentació dels resultats en format de guia de descoberta

El treball (com s'ha esmentat, encara no públic) s'organitza en uns capítols introductoris sobre la travessa del 1882: «Verdaguer i la muntanya: el primer dels nostres grans muntanyencs», «Com eren els Pirineus en temps de Verdaguer?», «Com anava Verdaguer a la muntanya?», «Per què una travessa per l'alt Pirineu el 1882?», «La travessa del 1882», «A partir de quines fonts coneixem la travessa del 1882» i «Les conseqüències excursionistes de la travessa del 1882». Tot seguit es presenta l'aventura de la ruta verdagueriana per capítols d'acord amb els dies de travessa: per etapes, doncs. La lectura d'aquests dies pot fer-se des de dos punts de vista: el de la lectura pròpiament i el de la caminada, i per descomptat, naturalment, les formes intermèdies. Aquesta part s'introdueix amb uns quadres cronològics, tant de la travessa de Verdaguer com de les adaptacions proposades per realitzar-la actualment. Tot seguit exposem un quadre resum fet a l'engròs sobre alguns aspectes de la travessa:

<i>Dies de juliol del 1882</i>	<i>Sortida/ arribada</i>	<i>Horari de caminada sense parades</i>	<i>Desnivell pujada/baixada (en m)</i>	<i>Cota màxima (en m)</i>	<i>Amb qui camina</i>	<i>Tipus d'allotjament</i>
9	La Seu d'Urgell / Sant Joan de l'Erm	6 h	1.200 / 100	1.750	Sol el primer tram, després probablement acompanyat de mossens i algú que li duia la maleta	Hospital de santuari
10	Sant Joan de l'Erm / Bordes de Conflent	8 h	1.100 / 1.000	2.439	Amb un guia de Romadriu	Pallisa
11	Bordes de Conflent / Noris	7.30 h	1.350 / 1.850	2.789	Amb un pastor de les Bordes de Conflent i després sol	Rectoria (probable)
12	Noris	roman a Noris tot lo dia				
13	Noris /Tirvia	3.10 h (1 h més a la probable excursió a Montesclado)	150 / 400 (200 / 200 a Montesclado)	1.300	Sol, i a partir d'Ainet de Besan amb en Ventura (caçador d'òssos) i en Domenjó (mossèn)	Rectoria (pr.)
14	Tirvia / Anàs	2.20 h	400 / 200	1.131	Amb en Ventura (caçador d'òssos) i en Domenjó (mossèn)	Rectoria (pr.)
15	Anàs / Esterri d'Àneu	6.30 h	1.000 / 1.100	2.024		
16 i 17 ^a	Esterri d'Àneu / Montgarri	7.30 h	800 / 100	1.657	No sabem exactament fins a quin dia en Domenjó va acompanyar el poeta	Rectoria (pr.) Hospital de santuari
18	Montgarri / Gessa	4 h	300 / 600	1.850		Rectoria (pr.)
19	Gessa / Vielha	2 h	50 / 300	1.232		Rectoria
20	Vielha	roman a Viella tot lo dia				
21	Vielha / l'Artiga de Lin	3.20 h	600 / 300	1.233	En Calbetó (anomenat per Verdaguer com <i>el bon guia</i>) i un altre guia	Hospital de santuari
22	l'Artiga de Lin / Hospital de Benasc	14.40 h	2.800 / 2.300	3.404	Tos dos guies, llevat de la pujada al cim de l'Aneto, on només l'acompanya en Calbetó	Hospital
23	Hospital de Benasc / Vielha	7 h	1.100 / 1.800	2.475	Tots dos guies	Rectoria

L'anàlisi de les troballes, el text de Verdaguer i l'adaptació com a guia per a caminants es fa per capítols que segueixen l'ordre de la travessa:

- 7 i 8 de juliol: abans de començar la travessa
- 9 de juliol: de la Seu d'Urgell a Sant Joan de l'Erm
- 10 de juliol: de Sant Joan de l'Erm a les Bordes de Conflent
- 11 i 12 de juliol: de les Bordes de Conflent fins a Norís
- 13 de juliol: de Norís a Ainet de Besan i Tírvia
- 14 de juliol: de Tírvia, per les valls de Cardós i d'Estaon, fins a Anàs
- 15 de juliol: d'Anàs a Esterri d'Àneu
- 16 i 17 de juliol: estada a Esterri d'Àneu i travessa a Montgarri
- 18, 19 i 20 de juliol: de Montgarri a Viella i estada a Viella
- 21 de juliol: de Viella a l'Artiga de Lin
- 22 de juliol: de l'Artiga de Lin a l'Hospital de Benasc, tot fent l'Aneto
- 23 de juliol: de l'Hospital de Benasc a Viella

En acabat de les etapes hi ha un capítol intítulat «La travessa de Verdaguer del 1882 als museus». Aquí es fa una breu referència d'obres, principalment retaules i pintures murals que el poeta va tenir el goig de gaudir *in situ* i que avui dia no podem veure durant la travessa. Podem dir que per completar-la del tot ens caldrà fer una excursió entre passadissos i sales de museus. També s'hi ha afegit un «Índex de llegendes recollides per Verdaguer durant la travessa del 1882» i les «Descripcions i anotacions sobre animals a la llibreta del 1882» que ja s'han comentat. Finalment hi ha el capítol «El misteri d'una llibreta: com va emplenar Verdaguer el quadern del 1882», amb una hipòtesi, o joc, potser un pèl agosarat, pel qual hauria anat omplint els fulls de la llibreta que duia a la travessa. Evidentment, s'hi inclou una bibliografia.

6. Conclusions del treball i proposta

Més que una conclusió general, el treball va espigolant petites descobertes etapa per etapa; o, si més no, caldria dir hipòtesis de descobertes etapa per etapa. De tota manera, cal tenir en compte que tot i tractar-se d'una travessa, en el fons tot plegat no és altra cosa que

L'Aneto fotografiat per Eugène Trutat a final del segle XIX. (Fons públic de la Biblioteca de Tolosa)

un ascensió prolongada amb l'objectiu de fornir el material tant per a *Canigó* com per a altres usos. L'ascensió, evidentment, és al cim de la Maleïda (Aneto, 3.404 m) i és obvi que comparativament els capítols corresponents als dies 21, 22 i 23 de juliol del 1882, és a dir del darrer tram de l'ascensió, són els més sucosos pel que fa a novetats i en els quals s'han esmerçat més esforços. Més enllà d'una aproximació més fidedigna a la ruta que a voltes difereix de propostes anteriors, vol aprofundir en els diversos detalls que esmenta el poeta i contrarestar-los amb viatgers coetanis seus. Això va des de proposar de qui eren les petjades que va trobar el poeta a la glacera, o quins personatges es va trobar, qui li va explicar què, quina visió tenia altra gent dels esdeveniments que explica, o per què hi ha uns espais determinats en la llibreta de notes, per què no va escriure al registre del cim, on va fer cada croquis, si va passar el pas de Mahoma, si va ser el primer català a fer el cim, etc. Evidentment, hi ha enigmes plantejats que no s'han pogut resoldre o resoldre del tot.

Però més enllà d'això també vol esperonar un altre aspecte que es considera interessant. Es tracta de la divulgació i l'afirmació com a patrimoni cultural i turístic de la figura de Jacint Verdaguer als Pirineus. Tant la travessa del 1882 com la del 1883 —atès que les descripcions del poeta són més acurades que no pas les del 1880— podrien ésser senyalitzades

com a rutes excursionistes, adaptades si s'escau a diversos nivells i visions de la travessa. Això inclou la senyalització i, si s'escau, l'edició de fullets i guies, la recuperació de camins i la ubicació de plafons tant informatius com didàctics o descriptius dels mots del poeta davant mateix de l'aspecte descrit. Ateses les característiques del recorregut es tractaria d'una mena de Gran Recorregut (de la mena de Carros de Foc, Ruta dels Bons Homes o semblant), però amb la particularitat que tindria una base real històrica. No es tracta, tampoc, d'una ruta literària. Les rutes literàries normalment s'elaboren a partir dels indrets on va estar, va fer, es va inspirar o va parlar el personatge. Aquesta ruta en si mateixa és la ruta que va fer un personatge. Evidentment, la travessa es podria completar (tal com va fer ell) amb l'ascensió als cims. Hi ha algunes iniciatives en aquest sentit com les que s'han dut a terme a Andorra, amb petits trams senyalitzats o guiats.¹⁵ Però comarques com el Pallars o l'Aran, on la presència i relació fins i tot va ser més estreta, no gaudeixen ni de lluny de la presència verdagueriana de què gaudeix en aquest sentit Andorra. Pel que fa a la ruta de Verdaguer del 1882, l'adaptació des de la Seu d'Urgell fins al final a Viella és del tot factible. Respecte a la ruta del 1883, com a suggeriment en destaquem els trams probablement més fàcilment realitzables. Per una banda: Vernet – Castell – la pica del Canigó – Castell. Per una altra: Puigcerdà – Urús – Moixeró – Cadí – Gósol – Tuixén – Organyà – Santa Fe – Pobla de Segur – Gerri de la Sal – Montcortès – Espui – Montsent de Pallars – Espui – Boí – Tossal de Capseres (Bessiberris) – Boí – Vall de Sant Nicolau – Pala Alta de Sarradé – Boí – Coret de Oelhacrestada – Tuc des Monges – Arties – Montgarri – Maubèrme – Montgarri – Mont Valier – Coflens – Aulús. Per una altra banda: Auzat – Montcalm – pic Alt de Sotllo (pica d'Estats) – Llorts – Ordino – pic de Casamanya – Andorra la Vella – Sant Julià de Lòria – Canillo – Soldeu – coma de Varilles – Soldeu – estanys de Pessons – Soldeu.

Notes

- 1 Bernat GASULL I ROIG (2008), Valls, Cossetània Edicions.
- 2 Bona part del contingut de les llibretes de notes de Verdaguer ha estat transcrit per Narcís GAROLERA I CARBONELL a Jacint VERDAGUER. *Excursions i Viatges*, volum II (1991) i III (1992), Barcelona, Editorial Barcino.
- 3 Per l'extensió i varietat de les referències ens remetem a la bibliografia de Bernat GASULL I ROIG (2008), *Les ascensions de Verdaguer al Pirineu. Guia d'itineraris per resseguir les ascensions que Mossèn Cinto va realitzar als cims del Pirineu*, Valls, Cossetània Edicions.
- 4 La referència d'alguns dels canvis proposats es pot trobar a Bernat GASULL (2009), «Incògnites dels cims verdaguerians», *Muntanya* [Barcelona], CEC, núm. 882 (abril), p. 20-27.
- 5 Ens remetem a la guia esmentada (GASULL, 2008) i al sumari respectiu on hi apareixen les ascensions de les quals hi ha més o menys constància que va fer: Santuari de la Mare de Déu del Mont, pica del Canigó, de la Presta a vall de Cadí; Sant Guillem de Combret i els Palets de Rotllà, Costabona, pic de la Fossa del Gegant i estanys de Carança, santuari de Núria, de Núria a Eina pel coll d'Eina, Puigmal, coma Ermada, Costa Pubilla i altres excursions per

Montgrony, d'Urús a Gósol pel Comabona, estanys de Noedes, Carlit, coll de Pimorent i estany de Lanós, estanys i circ de Pessons, pic de la Coma de Varilles, pic de Casamanya i estany d'Engolasters, de Sant Joan de l'Erm a Norís pel pic de Salòria, Torreta de l'Orri, d'Anàs a Esterrí d'Àneu pel coll de Campirme, d'Organyà a la Pobla de Segur per Santa Fe, Montsent de Pallars i estany Gento, d'Espui a Boí pel port de Rus, Pala Alta de Sarradé, de Boí a Arties i Gessa pel Coret de Oelhacrestada i el Tuc des Monges, tossal del Capseres, Aneto, Maubèrme i Pòrt d'Urets, de Montgarri a Coflens pel Mont Valier, Montcalm i pica d'Estats.

- 6 Alguns fregarien el llinard d'aquesta constància, com el puig Peric, entre la Cerdanya i el Capcir.
- 7 Tot i d'origen castellà, hem conservat la forma *Antoni* citada per Verdaguer.
- 8 Aquest estat d'ànim l'hem descrit en el treball encara inèdit que presentem en la darrera etapa de la travessa. L'epistolari enviat per Verdaguer a Marcelino Menéndez Pelayo (1856-1912) i sobretot a Jaume Collell i Bancells (1846-1932) és una bona mostra de la situació. Vegeu les cartes 314, 315, 316, 318 i 319 transcrites per Josep Maria de Casacuberta i Joan Torrent i Fàbregas (1971), a *Epistolari de Jacint Verdaguer. Volum III (1880-1882)*, Barcelona, Editorial Barcino.
- 9 A l'octubre del 1882 el trobem fent estada a Vic. Al novembre és a Càceres (Las Cabezas) amb la família dels López (marquesos de Comillas). Al gener i febrer del 1883 fa estada a Caldetes amb en Claudi López i Bru (1853-1925), fill del marquès. Antoni López mor sobtadament la nit del 16 al 17 mentre jugava a cartes al Palau de Portaferriassa (Verdaguer era a Caldetes amb el fill del marquès). Entre el 5 de març i el 6 d'abril emprèn, juntament amb el nou marquès, amics i membres de la família López i Güell, tres viatges per la Mediterrània en el vaixell *Vanadis*. El poeta visita Andalusia, Gibraltar, Tànger, l'illa de Mallorca i diversos llocs d'Algèria. A la tornada triomfa una altra volta en els Jocs Florals de Barcelona amb l'oda *A Barcelona*, a la vegada que la ciutat estrena enllumenat elèctric per Sant Jordi. L'Ajuntament de Barcelona (llavors el batlle era Rius i Taulet), cofoi del poema, en fa una edició de 100.000 exemplars. A principi de maig retrobem el poeta a Montserrat en l'acte de germanor entre escriptors de la Catalunya Sud i del Nord. Verdaguer deuria frisar perquè arribés l'estiu, i per tenir un nou permís i poder entomar la darrera part de l'aventura pirinenca per fer el gran poema *Canigó*; però abans iniciaria un altre viatge. Entre el 17 i el 20 de juny del 1883 Verdaguer participa en el primer aplec catalanista al Rosselló, a Banyuls, Elna i Perpinyà. Viatja amb tren amb l'amic Jaume Collell i Bancells i reben una acollida fervent. Hi assisteixen escriptors de tan bona anomenada com Àngel Guimerà, els nord-catalans Justí Pepratx i Josep Tolrà de Bordas i el llavors jove valencià Teodor Llorente. L'estiu del 1883, per fi, entre el 2 de juliol i el 10 de setembre, és caminant sens parar pel Pirineu, en la més llarga de les travesses. Fa la pica del Canigó, els Bessiberris, la pica d'Estats, cimals a Andorra... Ja tot és a punt per tal que l'estiu de l'any següent, el 1884, retirat al santuari del Mont, perfili la gran obra. Segurament necessitava aquesta concentració tenint en compte que durant el maig i juny del 1884 havia estat viatjant amb Eusebi Güell per França, Suïssa, la gran Alemanya, l'actual Polònia, Rússia i Bèlgica. El poema va ser publicat a principi del 1886.
- 10 Aquest és el cas (no pas l'únic) de la recerca de les creus del bisbe Boltas. Podeu llegir Bernat GASULL (2011) «El misteri de les creus gravades al camí ral de Tor a Norís», *Excursionisme* [Barcelona], UEC, núm. 363 (juliol-agost), p. 10-12.
- 11 La llibreta de l'excursió del 1882 va ser adquirida per la Biblioteca de Catalunya amb una compra feta el 1942 a Joan Baptista Batlle, amic de Verdaguer i propietari de la llibreria L'Arxiu. Fou Josep Maria de Casacuberta i Roger (1897-1985) qui la va «descobrir», juntament amb altres llibretes d'excursions del poeta. Ell l'anomenà *U.A.M. Urgellet-Vall d'Àneu-Maladeta*. La Biblioteca la classificà finalment com a *Manuscrit 1467* i figura amb el títol: *Jacint Verdaguer. Anotacions d'una excursió pirinenca a l'Urgellet, la Vall Ferrera, el Vallespir, la Vall d'Àneu i la Vall d'Aran* [juliol de 1882]. La llibreta del 1882 té les cobertes dures i negres i fa 15,5 × 8,5 cm, té 95 folis quadriculats, per tant 190 pàgines (ara engroguits pel pas del temps i tenint en compte que dos fulls són afegits), numerats i en tinta negra la majoria, però també a llapis. De fet, forma part de quatre quaderns d'excursions que es troben tots a la Biblioteca de Catalunya: un de les excursions prèvies del 1879 i 1880 (*BC. ms. 375- VI*), el de la travessa del 1882 (xifrat com a *BC. ms. 1467*) i dos més de la travessa del 1883 (travessa més llarga que no pas la del 1882 i xifrats com a *BC. ms. 1463 plec 10 i ms. 1466*). La lletra, per ser esborranys per a ús particular de l'autor i pel pas del temps, no sempre és fàcil d'interpretar. Alguns dels trams a llapis s'han anat esborrant. A més, l'ordre no sempre és temporal i fins i tot, a la llibreta del 1882, hi ha tot d'anotacions repartides ara i adés que inclouen referències de l'excursió del 1883 (concretament els trams de la vall de Boí, la Val d'Aran, Andorra, la Cerdanya i l'estany de Montcortès al

Pallars) i també d'altres moments. Podem dir que hi ha una línia argumental bàsica amb uns buits entremig deixats a posta i que a vegades l'autor omple amb dibuixos o notes desvinculades. Bé, si hem de ser precisos, més aviat a la inversa en el temps. Primer feia els dibuixos i croquis i certes notes i en acabat, en els llocs d'aturada on tenia més temps, enfilava el relat principal. L'escriptura, més enllà de certs buits, arriba a la primera cara del full 86. Dels croquis, n'hi ha més d'una vintena, cinc dels quals corresponen a la travessa del 1883. Els del 1882 són gargots sobretot de panoràmiques, sovint amb el nom de les muntanyes, valls, estanys, pobles, boscos, ports i altres llocs que hi apareixen dibuixats. Al peu del croquis (o al damunt) hi ha el lloc on ha estat fet i, a voltes, símbols dels azimuts. El text dels croquis sovint és prou difícil d'entendre. Els de 1882 són fets des de Castellbò, des de Santa Creu de Castellbò, des del cim de l'Orri, des del Salòria, des del coll de Campirme, des de l'entrada de l'Artiga de Lin a la Ròca de Sèrra, des del port de la Picada, des de l'Aneto i des del port de Benasc. Francesc Olivé, del CEC, n'ha fet una anàlisi excel·lent encara per publicar. Amb el seu ajut, una de les pretensions a l'hora de fer aquest document que us presentem, esperem que assolida, ha estat identificar exactament els llocs des d'on van ser fets els croquis i descriure'n, de manera inèdita, els noms més fàcilment interpretables. No és fins l'any 1953 que el creador de l'editorial Barcino, Josep Maria de Casacuberta, afegeix algun fragment de la llibreta de notes original de Verdaguier —especialment de la baixada de l'Aneto, quan Verdaguier està a punt de finir tres vegades entre les fesdes de la glacera— a l'excel·lent *Excursions i sojorns de Jacint Verdaguier a les contrades pirinenques*. De fet, l'editor tenia la intenció de publicar-los sencers, però va morir abans i no va ser fins als anys 1991-1992 que a la mateixa editorial Narcís Garolera, en una valuosa feina interpretativa, en publica els continguts a *Excursions i viatges*. Però, tanmateix, més enllà de *Canigó*, els continguts de la llibreta ja van ser coneguts, si més no parcialment, mentre l'escriptor era viu. L'aventura de la glacera de les Maleïdes era prou coneguda pels coetanis, per les referències probablement d'ell mateix o fins i tot puntualment del guia que l'havia acompanyat. Els excursionistes que resseguien les passes verdaguierianes al final del segle XIX i començament del XX, tenen molt present aquest passatge. Així mateix, una part de la travessa descrita a la llibreta sí que fou publicada en vida. El quadern *ms. 1467* del 1882 (i quelcom del 1883), del full 14 al 35, gairebé tot està ratllat verticalment amb tinta. Ho deuria fer el poeta, puix aquesta part l'anava transcrivint en un altre lloc. La part des de la partença de la Seu fins a l'entrada a la Vall d'Aran va ser adaptada a un nou text amb el títol d'*Excursió a l'Alt Pallars*, que sí que es va publicar en vida de mossèn Cinto. El 7 de març de 1884 el llegeix a l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, precedent del Centre Excursionista de Catalunya (ell n'era soci des del 1878). Sortiria, així mateix, publicat en el volum VIII de les memòries de l'entitat i també a *La Veu del Montserrat* el 1884 (revista dirigida des de Vic per l'amic de Verdaguier Jaume Collell). D'aquí n'hem tret el text originari de lletra de l'escriptor conservat al Museu Episcopal de Vic (registre 5239) i transcrit també per Narcís Garolera (1992), *Excursions i viatges*, volum II, Editorial Barcino. També llavors es publicà a la revista *La Il·lustració Catalana* de Barcelona, i no és fins al 1887 que apareix en format de llibre en allò que Francesc Mateu intitula el 1887 com a *Excursions i viatges de Mossèn Jacint Verdaguier* i hi inclou *Excursió a l'Alt Pallars*.

- 12 Les descripcions d'animals bàsicament pirinencs són recollides no només el 1882, sinó també posteriorment, però anotats al manuscrit 1467. De fet, moltes de les coses que es recullen van servir d'inspiració i com a base de poemes verdaguierians. Es recullen també al final del treball com a *Descripcions i anotacions sobre animals a la llibreta del 1882*.
- 13 Josep Maria de CASACUBERTA (1a edició 1953, 2a edició 2002), *Excursions i sojorns de Jacint Verdaguier a les contrades Pirinenques*, Barcelona, Editorial Barcino.
- 14 No sabem del cert fins on va arribar el dia 16, si es va quedar a Esterrí d'Àneu o bé va arribar fins a Isavarre, Isil o Alós. A Esterrí també sabem que va voltar i visitar diversos llocs.
- 15 Com les nombroses fites i monuments per territori andorrà o la senyalització dels trams al Casamanya i la baixada pel Port de Creussans duta a terme per iniciativa de Jordi Pasques i Canut (2008).